

Élelmiszer-kémia
MSc

Dr. Csapó János
2009

A víz és a vizes oldatok

A sejtekben az anyagcsere-folyamatok vizes közegben játszódnak le.

Nukleinsavak, fehérjék szerkezete vízzel kölcsönhatásban alakul ki.

A vízmolekula szerkezete és tulajdonságai:

Oxigén vegyérték-elektronhéja: $2s^2 2p_x^2 2p_y^1 2p_z^1$

Hidrogéné: $1s$

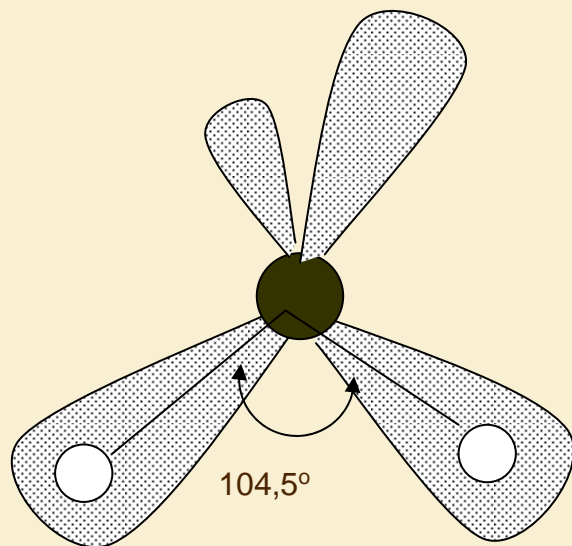
O-H kötés: $2p_y$ és $2p_z$ párosítatlan elektronokkal

A folyékony víz és a jég szerkezete

Folyékony állapotban részleges rendezetlenség:

molekulaasszociátumok $\rightleftharpoons$ szabad vízmolekulák
köztük dinamikus egyensúlyi állapot.

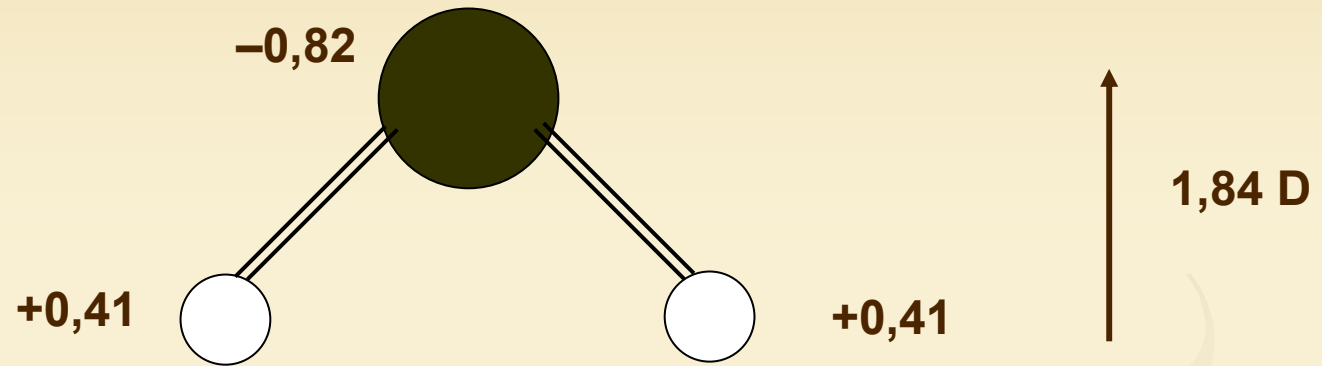
A vízmolekula geometriája

Ez egy nem kötő hibridorbitál. Taszítják egymást és a kötő elektronokat. Ezért a kötésszög 90° helyett $104,5^\circ$.

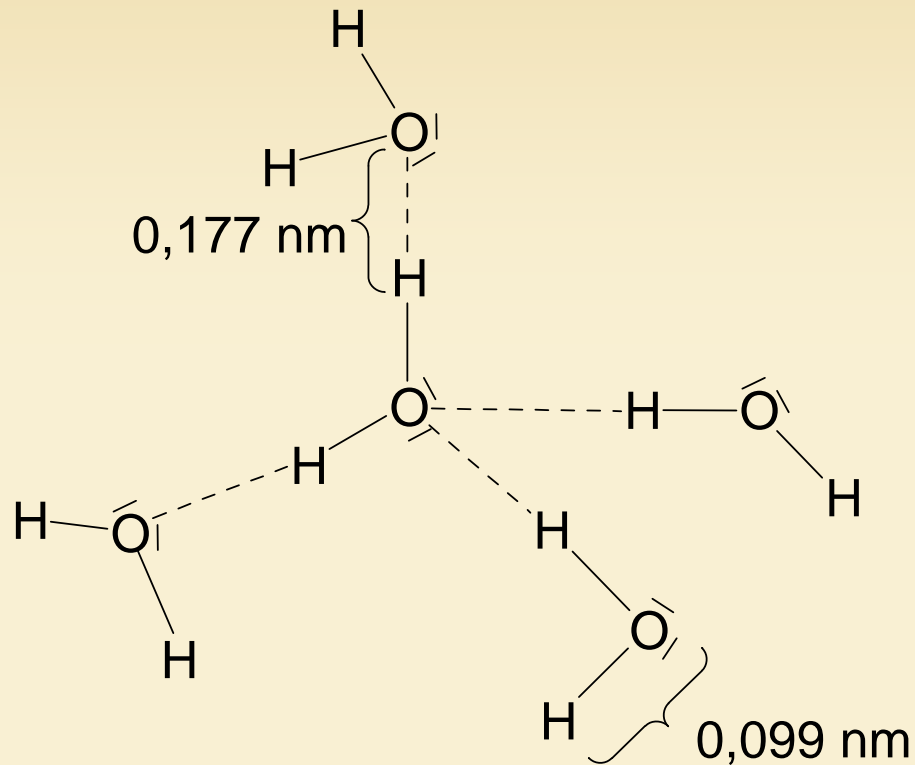
Az O 2s- és három 2p-orbitálja sp^3 -hibridorbitállá alakul át.

A vízmolekula poláris kötése

Az O nagyobb elektronegativitása miatt részlegesen pozitív és negatív töltések $\longrightarrow$ állandó dipólusmomentum.

A hidrogénkötések kialakulása a vízmolekulák között

Az O atom részleges negatív töltése és nemkötő elektronpárjai vonzzák a másik vízmolekula pozitív töltésű hidrogénatomjait. A H-kötés a molekula geometriája szerint irányított → erős kötés.

Egy vízmolekula másik négy vízmolekulával létesít hidrogénkötést.

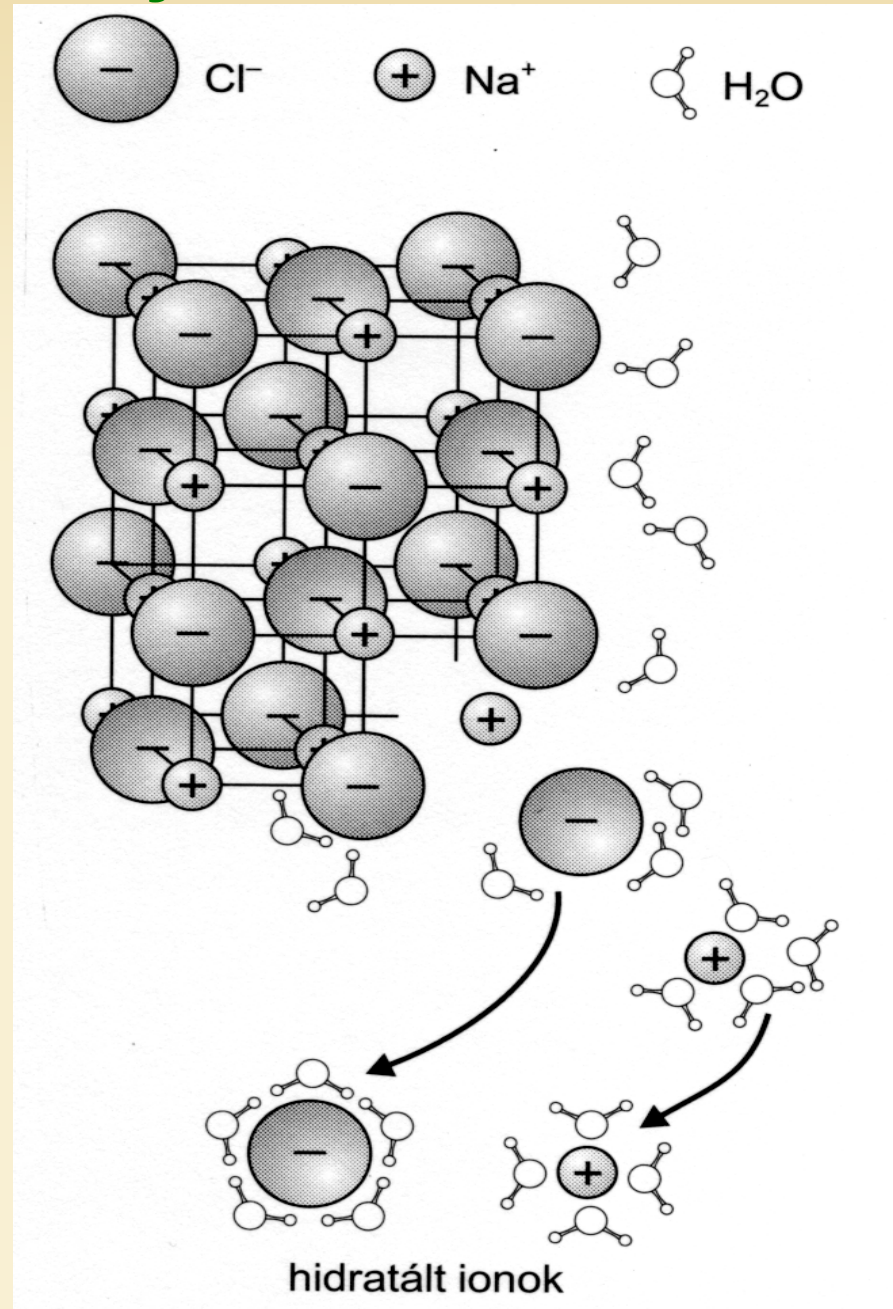
A víz néhány jellemző tulajdonsága

Olvadáspont		0,0 °C
Forráspont (0,1 MPa)		100,0 °C
Sűrűség g/cm ³	0,0 °C jég	0,9168
	0,0 °C víz	0,9984
	3,98 °C víz	0,99997
	25,0 °C víz	0,99704
Dipólusmomentum		1,84 D
Hőkapacitás		75,2 J/K·mol
Olvadáshő		6,02 kJ/mol
Párolgáshő		40,70 kJ/mol

Hasonló szerkezetű, de hidrogénkötést nem tartalmazó vegyületek: H₂S, H₂Se, H₂Te.

Forráspontjuk lényegesen alacsonyabb, mint a vízé.

Konyhasó oldódása vízben

A vizes oldatok

A víz poláros $\longrightarrow$ apoláros anyagot nem old.

↓
Poláros anyagok (különösen, ha hidrogénhíd kialakításra van lehetőség) jól oldódnak benne.

Oldódás a dipólus-dipólus kölcsönhatások kialakításával.

Oldódás $\longrightarrow$ mindig endoterm!

Az oldott anyag solvatációja (vagy víz esetén hidratációja) mindig exoterm.

Az oldáskor felszabaduló vagy elnyelődő hőmennyiséget a két folyamat együttesen határozza meg.

Oldáshő: az egységnyi tömegű vagy mólnyi anyag oldásakor felszabaduló vagy elnyelődő hőmennyiség.

Vegyület	Rács-energia (kJ/mol)	Hidratáció-hő (kJ/mol)	Oldáshő (kJ/mol)	
			számított	mért
LiCl	834	-884	-50	-37,1
NaCl	769	-769	0	3,9
KCl	701	-685	16	17,2
KF	808	-827	-19	-17,7
KBr	671	-658	13	20
KI	632	-617	15	20,5

Exoterm oldás: az oldat felmelegszik

Endoterm oldás: az oldat lehűl

Rácsenergia – hidratációhő = Oldáshő

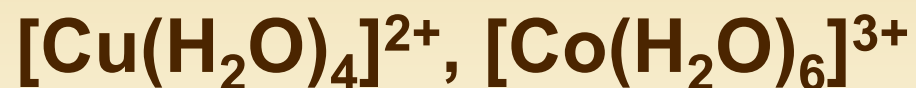
Számított és mért érték különbsége: megváltozik a vízmolekulák közti kölcsönhatás.

A hidratációhő függése az iontöltéstől és az ionsugártól

Ion	Ionsugár (nm)	Töltés/ ionsugár	Hidratációhő (kJ/mol)
F ⁻	0,136	7,35	-483
I ⁻	0,220	4,35	-273
Li ⁺	0,068	15	-543
Mg ²⁺	0,066	30	-1021

Minél nagyobb a töltés/ionsugár → annál nagyobb hő szabadul fel hidratációkor.

Ionok vízmolekulákat kötnek meg → vízmolekulákkal együtt mozognak → a koordinált molekulák számát az ionképletben is jelöljük:

Hidrátok

$\text{CuSO}_4 \cdot 5 \text{H}_2\text{O}$ réz(II)-szulfát-pentahidrát

$\text{KAl}(\text{SO}_4)_2 \cdot 12 \text{H}_2\text{O}$ K-Al-szulfát dodekahidrát

$\text{FeSO}_4 \cdot 7 \text{H}_2\text{O}$ vas(II)-szulfát heptahidrát

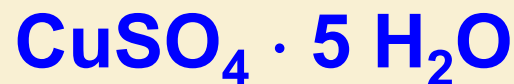
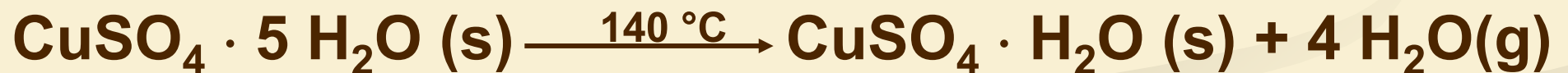
Higroszkópos anyagok: Na_2SO_4 , CaCl_2 , MgSO_4

A kristály-alkotórész és a víz kötődése:

Víz O nemkötő elektronpár $\downarrow$ fémion

ion-dipólus kötés

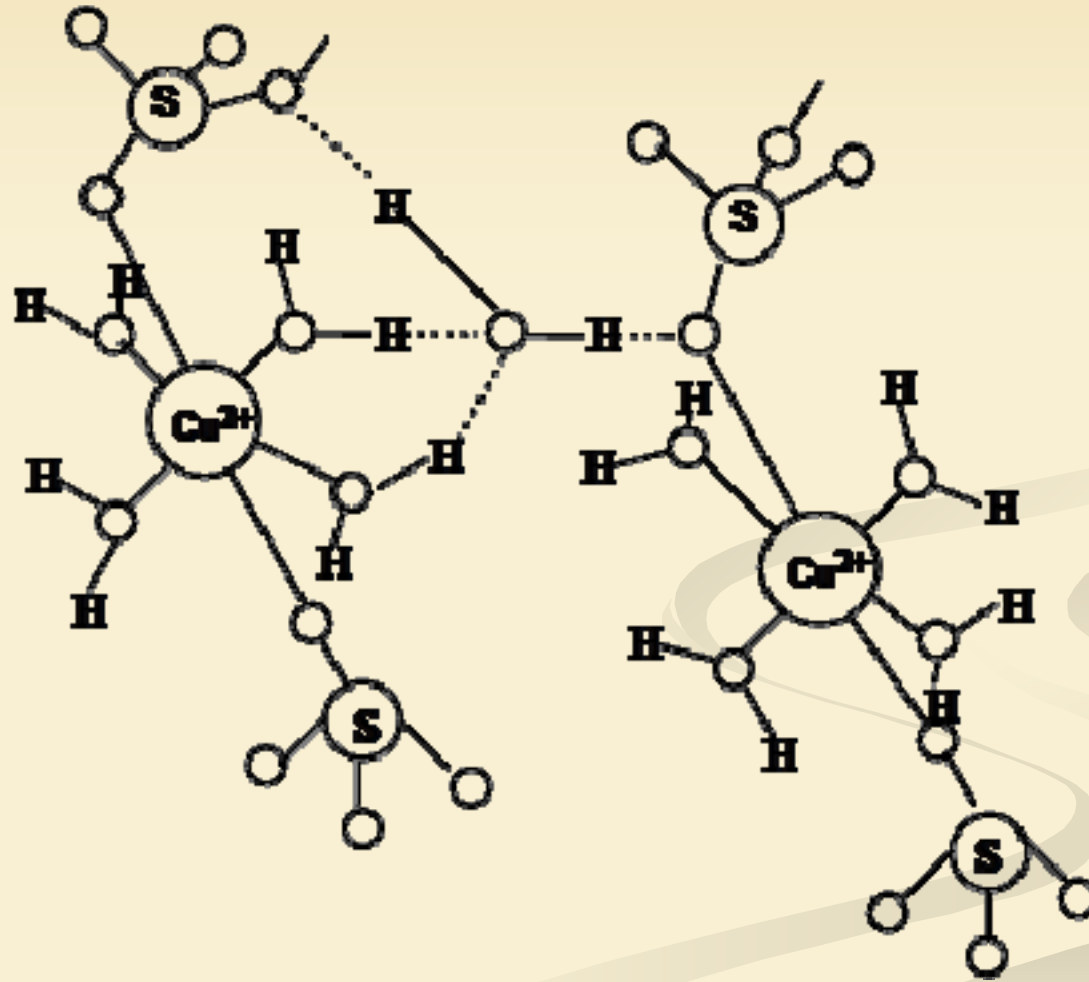
datív kovalens kötés

4 $\text{H}_2\text{O} \rightarrow \text{Cu}^{2+}$ -hoz kötődik (datív) kovalens kötéssel

1 $\text{H}_2\text{O} \rightarrow \text{O}$ atomjához hidrogénkötéssel

A réz(II)-szulfát pentahidrát szerkezete

A víz disszociációs egyensúlya, a víz ionszorzata, a pH és a pOH

Kémiai szempontból legtisztább víz is vezeti valamennyire az elektromos áramot.

Ok: autoprotolízis révén ionokat is tartalmaz.

$$K = \frac{[\text{H}_3\text{O}^+] \cdot [\text{OH}^-]}{[\text{H}_2\text{O}]^2}$$

K = a folyamat egyensúlyi állandója,

[H₃O⁺] = oxóniumion koncentrációja,

[OH⁻] = hidroxidion koncentrációja.

A víz disszociációjának mértéke nagyon csekély

A víz ionszorzata:

$$K_v = [\text{H}_3\text{O}^+] \cdot [\text{OH}^-] = 1,00 \cdot 10^{-14} \quad (25 \text{ °C-on}).$$

**A víz öndisszociációja azonos koncentrációjú H_3O^+ -
és OH^- -ionokat eredményez**

$$[\text{H}_3\text{O}^+] = [\text{OH}^-] = 1,00 \cdot 10^{-7} \text{ mol/dm}^3.$$

$[\text{H}_3\text{O}^+] = [\text{OH}^-] = 1,00 \cdot 10^{-7} \text{ mol/dm}^3 \longrightarrow$ semleges
vagy neutrális oldat

$[\text{H}_3\text{O}^+] > 1,00 \cdot 10^{-7} \text{ mol/dm}^3 \longrightarrow$ savas oldat

$[\text{H}_3\text{O}^+] < 1,00 \cdot 10^{-7} \text{ mol/dm}^3 \longrightarrow$ lúgos oldat

Túl kis számok $\longrightarrow$ praktikus meggondolás alapján
vezették be a pH és a pOH fogalmát.

Definíció híg oldatok esetén:

a **pH** a hidroxóniumion-koncentráció negatív
logaritmus,

a **pOH** pedig a hidroxidion-koncentráció negatív
logaritmus.

$$\text{pH} = -\log [\text{H}_3\text{O}^+] = \log \frac{1}{[\text{H}_3\text{O}^+]},$$

$$\text{pOH} = -\log [\text{OH}^-] = \log \frac{1}{[\text{OH}^-]}.$$

semleges kémhatású vizes közeg esetén:

$$\text{pH} = \text{pOH} = 7,$$

savas és lúgos oldatok esetén pedig:

$$\text{pH} < 7, \text{ illetve } \text{pH} > 7.$$

A pH jelentése hidrogénkitevő.

**A hidroxóniumion-koncentráció 10-szeres változása
1 pH-egységnek felel meg.**

Savas, semleges és lúgos vizes oldatok pH és pOH értékei 25 °C-on

[H ⁺] mol/dm ³	pH		pOH	[OH ⁻] mol/dm ³	
10 ¹	-1	↑ ↓ ↑ ↓ ↑ ↓ ↑ ↓ ↑ ↓ ↑ ↓ ↑ ↓ ↑	15	10 ⁻¹⁵	
10 ⁰	0		14	10 ⁻¹⁴	
10 ⁻¹	1		13	10 ⁻¹³	
10 ⁻²	2		Savas	12	10 ⁻¹²
10 ⁻³	3		11	10 ⁻¹¹	
10 ⁻⁴	4		10	10 ⁻¹⁰	
10 ⁻⁵	5		9	10 ⁻⁹	
10 ⁻⁶	6		8	10 ⁻⁸	
10 ⁻⁷	7		semleges	7	10 ⁻⁷
10 ⁻⁸	8		6	10 ⁻⁶	
10 ⁻⁹	9		5	10 ⁻⁵	
10 ⁻¹⁰	10		4	10 ⁻⁴	
10 ⁻¹¹	11		lúgos	3	10 ⁻³
10 ⁻¹²	12		2	10 ⁻²	
10 ⁻¹³	13		1	10 ⁻¹	
10 ⁻¹⁴	14	0	10 ⁰		
10 ⁻¹⁵	15	-1	10 ¹		

A természetes vizek és az ivóvíz

A föld vízkészlete $1,4 \cdot 10^9 \text{ km}^3$

97,3% óceánokban

2,7% édesvíz → legnagyobb része sarkvidéki jéghegyekben, földalatti folyókban, tavakban.

A föld összes vízkészletének 0,003%-a alkalmas emberi fogyasztásra.

A tengervíz ásványi anyagai: (g/dm^3)

Cl^- : 19;

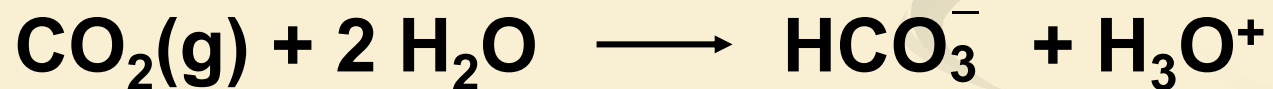
Na^+ : 10,6;

Mg^{2+} : 1,39.

A természetes vizekben előforduló ionok

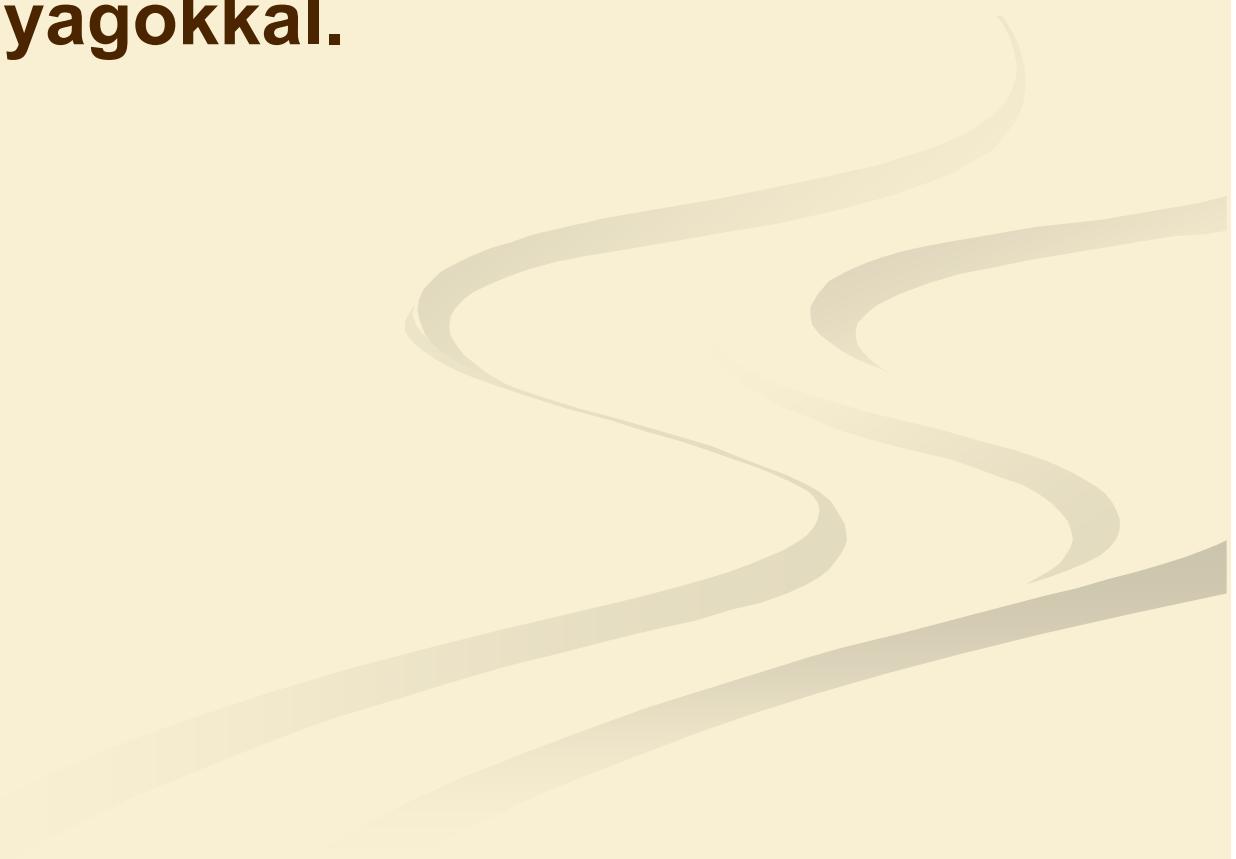
Kation	Anion
Ca^{2+} , Na^+ , Mg^{2+} , K^+ Fe^{2+} , Fe^{3+} , NH_4^+	HCO_3^- , CO_3^{2-} , OH^- SO_4^{2-} , Cl^- , NO_3^- , F^- PO_4^{3-}

Az oldott CO_2 a vizet enyhén savassá teszi.

A víz öntisztulása: levegő (oxigén) illetve mikroorganizmusok segítségével.

A víz sómentesítése:

- **desztillálással,**
  - **elektrolízissel,**
  - **ionszelektív membránokkal (fordított ozmózis),**
  - **ioncserélő anyagokkal.**
-

A víz keménysége

Ca²⁺-, Mg²⁺-ionok okozzák.

Kazánkö és vízkőképződés.

Szappanok csökkent habzása.

Változó keménység:

Ca(HCO₃)₂ és Mg(HCO₃)₂ okozzák.

Forralással megszüntethető:

Állandó keménység:

Nem HCO_3^- -hoz kötődő Ca^{2+} -, Mg^{2+} -ionok okozzák.
(DE! CaSO_4 oldhatósága a hőmérséklet növelésével csökken!)

Vízlágyítás:

- csapadékképző reagensekkel: $\text{Na}_2\text{CO}_3 \cdot 10 \text{H}_2\text{O}$ (szóda), Na_3PO_4 (trisó)
- komplexképzőkkel – nem csapják ki a szappanokat és detergenszeket
- ioncserélő anyagokkal
  - műgyanták
  - természetes ioncserélők

Műgyanta

- kationcserélő, negatív töltésű funkciós csoport ($-\text{SO}_3^-$)
- Anioncserélő, pozitív töltésű funkciós csoport ($-\text{N}^+\text{R}_3$)

A víz kationjai hidrogén-, anionjai hidroxidionokra cserélhetők.

Zeolit természetes ioncserélő.

Háromdimenziós szerkezetű Na-Al-szilikát →
Ca²⁺-, Mg²⁺-, Fe²⁺-ionokat Na⁺-ra cserél.

NaCl oldattal regenerálható, a vízlágyítás többször ismételhető.

Szennyvizek és szennyvíztisztítás

A szennyező anyagok:

- betegséget okozó vírusok és baktériumok,
- szerves anyagok,
- ipari melléktermékek (nehézfém-ionok, gomba- és rovarölő-szerek, műtrágyák, detergenssek).

Szerves szennyeződések lebomlása:

Oxigén és mikroorganizmusok $\rightarrow$ CO_2 , H_2O , NO_3^- , SO_4^{2-} , HPO_4^{3-} aerob lebontás.

Oxigénhiány és mikroorganizmusok $\rightarrow$ CH_4 , NH_3 , H_2S , PH_3 anaerob bomlás.

$\rightarrow$ kellemetlen szagúak, az élővilág kipusztul.

Szennyvíztisztítás:

- **szilárd szennyezések szűrése, ülepitése,**
  - **szerves szennyezések lebontása O₂-feleslegben,**
  - **további specifikus tisztító módszerek, pl. nehézfémekre.**
-

Ásványvizek és gyógyvizek

Természetes vizek

- melegforrások, 20 °C-nál melegebb,
- egyszerű savanyú vizek, nagy szénsavtartalom,
- alkalikus és meszes szénsavas forrásvizek,
 NaHCO_3 , KHCO_3 , $\text{Ca}(\text{HCO}_3)_2$, $\text{Mg}(\text{HCO}_3)_2$,
szabad szénsav
- konyhasós forrásvizek,
- glaubersós forrásvizek, Na_2SO_4 ,
- keserűvizek, Na_2SO_4 és MgSO_4 ,
- kénes vizek H_2S és COS (karbonil-szulfid).

Mesterséges ásványvizek

- Szódavíz (ivóvíz + CO_2)

A víz kötése az élelmiszerekben

Kémiai vízmegkötés:

Fővegyértékkel vagy mellékvegyértékkel.
Rendkívül erős → új vegyület is képződhet.

Fizikai-kémiaailag kötött víz:

Adszorpcióval, ozmózissal.

Mechanikailag kötött víz:

Szerkezeti víz, kapilláris nedvesség (10^{-5} cm).
Nedvesítési víz felületi adhézióval.

Oldóképességben, mozgékonyágban nincs korlátozva	korlátozott
szabad víz	kötött víz

Víztartalom-változás:

mechanikai hatás (prézelés),
melegítés (párolgás),
fagyasztás (jégkiválás),
liofilezés (fagyasztva szárítás).

Abszolút és relatív páratartalom:

Abszolút: g víz/1 m³ levegő

Relatív: a telítetthez viszonyított mennyiség

$$RP\% = \frac{AP}{TP} \cdot 100,$$

ahol: RP = a relatív páratartalom,
 AP = az abszolút páratartalom,
 TP = a telített levegő páratartalma.

ERP (egyensúlyi relatív páratartalom) zárt rendszer,
élelmiszer és környezete közti egyensúly

$$a_w = \frac{ERP}{100}, \quad a_w = \frac{P}{P_o}$$

ahol: a_w = a vízáktivitás

P = a vízgőz parciális nyomása az
élelmiszerben adott hőmérsékleten,

P_o = a tiszta levegő gőznyomása telített térben,
azonos hőmérsékleten.

A vízáktívítást a víz kötési módja, a szabad és a kötött víz aránya szabja meg.

Vízaktívítás mérés **kristályelfolyósítási módszerrel:**

Néhány kristályos anyag telített vizes oldatának egyensúlyi relatív páratartalma:

$\text{NH}_4\text{H}_2\text{PO}_4$ (18 °C) = 96,2

KNO_3 = 95,0

$\text{Ca}(\text{H}_2\text{PO}_4)_2 \cdot \text{H}_2\text{O}$ = 98,8

K_2SO_4 = 99,7

ZnSO_4 = 90,0

Relatív páratartalom az élethez:

- **baktériumok: 90%**
- **élesztők: 80%**
- **penészek: 75%**

Vízvándorlás:

Nagyobb víztartalmú hely → szárazabb
Magasabb hőmérséklet → alacsonyabb
(a nedvesség termodiffúziója)